

Valtio-opin ja kansainvälisen politiikan teorettavä monimutkaistuvassa maailmassa*

HARTO HAKOVIRTA

Vuoden 1760 tienoilla muuan valistusajan filosofi kävi mielessään ankaraa kamppailua politiikan teoriaa koskevien keskeisten käsikirjoitustensa kohtalosta. Tilanteen dramaattisuutta lisäsi se, ettei hän, toisin kuin loistava kirjoitustyylillä antaisi ymmärtää, saanut aikaan mitään helposti, vaan alusta pitäen kaiken oppiminen oli hänen elämässään ollut epätavallisen työlästä. Epäilemättä jokseenkin infernaalisissa tunnelmissa filosofi päätti julkaista vain käsikirjoitustensa parhaat osat ja heitti loput tuleen.

Se maailmantodellisuus, jota vasten valistusajan politiikan teoreetikko teorioitaan kehittäli, oli olennaisesti yksinkertaisempi kuin se, joka meitä nykyisin ympäröi. Maailman yleisenä kehityssuuntana on ihmisen ja ihmisyhteisöjen elämän jatkuva monimutkaistuminen, toisin sanoen elämän systeemirakenteiden kiihtyvä moninaistuminen ja komplisoituminen. Toki samat tekijät – eritoten kommunikaatioteknologian kehitys ja lisääntyvät organisaatioverkostot – jotka saavat aikaan elämän mutkistumista, luovat myös uusia edellytyksiä elämän ongelmien hahmottamiseen, hallintaan ja yksinkertaistamiseen. Komplisoitumistendenssillä on

kuitenkin tässä kaksinkamppailussa mitä ilmeisin yliote.

Valtiollisessa elämässä olojen mutkistuminen näkyy eritoten hallitusten kasvavina vaikeuksina hallita työkenttäänsä, yhteiskunnan kehitystä ja valtion kansainvälisiä suhteita. Kansainvälistä elämää kuvaavaksi taikasanaksi on kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana noussut lisääntyvä mutkikas keskinäisriippuvuus, jota yhtä lailla alan tutkijat, politiikantekijät kuin tiedottajat innokkaasti viljelevät. Kansainvälistä poliittinen maisema on käynyt yhä vaikeammaksi hahmottaa johtuen muun muassa toimijoiden moninaistumisesta, valtiotoimijan hämärtymisestä, politiikan areenojen lisääntymisestä sekä kansainvälisten asiakysymysten kietoutumisesta toisiinsa yhä vaikeaselkoisemmin tavoin. Alueellisen problematiikan huippunoteeraus on nykyisin Euroopan unioni, jonka moninaisissa politiikanteon sfäreissä ja paisuvissa normiviidakoissa suurin osa Eurooppaa elää mutta jonka kokonaisuus ei enää ole yhdenkään politiikantekijän edes ajatuksellisesti hallittavissa. Globaalitasolla esimerkiksi väestönkasvun, kehityksen ja ympäristön problematiikka muodostaa yhä vaikeaselkoisemman ja vaikeammin hallittavan ongelmavyöhyden, »vyöhyden» aivan sananmukaisesti. Kansainvälistä hallintapyrkimyksillä itsellään on taipumusta muuntua näiden ongelmien osatekijöiksi.

Kansakuntien ja ihmiskunnan edellytykset selvittää vaikeuksista, joita olojen jatkuva komplisoituminen aiheuttaa, riippuvat olennaisesti

* Tämä kirjoitus pohjautuu esitelmään, jonka pidin Turun yliopistossa astuessani yleisen valtio-opin, erityisesti kansainvälisen politiikan professorin virkaan 22.11.1995. Olen vain muovannut eräitä ilmaisuja kirjoitusasuun sopiviksi, hieman laajentanut joitain kohtia ja lisännyt muutaman kirjallisuusviittauksen.

siitä avusta, jonka tieteellinen tutkimus voi tarjota. Käytännölliseltä kannalta katsoen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tehtävänä on tarjota sellaisia käsitteitä, teorioita ja empiirisiä tuloksia, jotka auttavat mahdollisimman selvästi määrittämään yhteiskunnallisten, valtiollisten ja kansainvälisten ongelmien luonteen ja ymmärtämään niiden käsittelymahdollisuuksia.

Kun yhteiskunnallinen ja kansainvälinen todellisuus muuttuu entistä mutkikkaammaksi, sitä tutkivalla tieteellä on olennaisesti kaksi vaihtoehtoista reaktiotapaa: jäljentävä ja pelkistävä. Tämä pätee nähdäkseni yhtä hyvin positivistiseen normaalitieteeseen kuin hermeneutiikkaan. Jäljentävä tutkimus pyrkii pysymään muutoksen perässä siirtämällä todellisuuden lisääntyviä komplikaatioita omien teorioidensa rakenteeseen. Pelkistävä tutkimus puolestaan pyrkii pitämään teoriansa mahdollisimman yksinkertaisina todellisuuden mutkistumisesta huolimatta. Ei kylläkään voida otaksua jokaisen yksittäisen tutkimuksen noudattavan selvästi jompaakumpaa linjaa, mutta yleisemmin yhteiskuntatieteissä ja sen eri aloilla toinen tai toinen on vallalla hallitsevana tendenssinä.

* * *

Ensimmäiset sodanjälkeiset vuosikymmenet olivat valtio-opissa ja kansainvälisen politiikan tutkimuksessa, kuten laajalti muutoinkin yhteiskuntatieteissä, suurten pelkistävien systeemien kultakautta. Tutkimuksen eturivissä teorian rakennus perustui tällöin olennaisesti yksinkertaistaviin organisoiviin ideoihin ja korkealla abstraktion tasolla määriteltyihin, useissa tapauksissa hämmästyttävän harvoihin muuttujakategorioihin. Yhtenä häkellyttävän nerokkaan esimerkkinä on Morton A. Kaplanin vuonna 1957 esittämä kansainvälisten järjestelmien teoria, jossa asian valtaisa mutkikkaus pelkistyi muutamiksi erityyppisten järjestelmien toimintasäännöiksi. Muina esimerkkeinä voi mainita David Eastonin (1965a; 1965b) poliittisen järjestelmän syöte-tuote-mallin, Karl Deutschin (1963) kyberneettisen teoretoisoinnin hallituksen »hermojärjestelmästä», Thomas Schellingin (1963) peliteorian sekä George Modelskin (1962) viisi determinanttia sisältäneen ulkopolitiikan teorian.

Pelkistävä perinne jatkaa toki elämäänsä, mutta 1970-luvulta lähtien tutkimus alkoi yhä

enemmän reagoida olosuhteiden lisääntyvään kompleksisuuteen pyrkien jäljentämään sitä. Eritoten kansainvälisen politiikan tutkimuksessa tämä suuntaus sai pian yliotteen. Tuli muodikkaaksi vastata olojen komplisoitumiseen komplisoimalla teoriaa: lisäämällä perspektiivejä, ulottuvuuksia ja analyysitasoja, ylimalkaan pyrkimällä kattavuuteen ja monipuolisuuteen (ääriesimerkkinä Andriole ym. 1975). Aikaansa seuraava teoreetikko pyrki esittämään mahdollisimman moninaisesti ja kattavasti, kuinka reaalitodellisuudessa kaikki vaikuttaa kaikkeen ja kuinka häilyväksi ja epämääräiseksi kaikki onkaan käynyt. Tähän suuntaan taipui jo vahvasti Keohanen ja Nyen vuonna 1977 esittelemä, vaikutusvaltaistakin vaikutusvaltaisemmaksi kohonnut kompleksisten keskinäisriippuvuuksien, moninaisten toimijoiden ja transnationaalisten suhteiden teoria.

Varsinainen huippunoteeraus on James Rosenau'n vuonna 1990 julkaisema teoria kansainvälisen järjestelmän turbulenssista, jossa maailmanpoliittisten tapahtumien ja muutosten metaforisena mallina toimivat vesiputousten sinne tänne valtoimenaan ryöpyävät purkaukset ja jossa maailmanpolitiikan olennaisiksi toimijoiksi nousevat tieto- ja kommunikaatiovallankumouksen oloissa valtioiden ohella muun muassa pienryhmät ja ihmisyksilöt. Rosenau'n teoreetikon uralle alussa ja vielä 1970-luvulla tunnusomainen, monisanaisuuden takaakin aina selvästi näkyneet pelkistämisyritelmät kääntyvät nyt ilmeisen epätoivoiseksi maailman moninaisuuden, kompleksisuuden ja epämääräisyyden jäljentämisyritelmäksi. Se, että Rosenau tähän teoriaturbulenssiinsa onnistuu vielä sentään akrobaattimaisesti luomaan jotain järjestystä, selittyy lähinnä sillä, että hän yhä soveltaa W. Ross Ashbyn systeemiteoreettisen klassikkoteoksen *Design for a Brain* (1952) nerouksia. Samoihin Ashbyn pelkistäviin perusideoihin pohjautui paljolti myös mainittu Kaplanin teoria, kuten myös muun muassa Rosenau'n adaptaatioteoria (1970), johon hänen teoreettinen uransa näyttänee kulminoituneen.

* * *

Mikä selittää siirtymää pelkistävästä suuntauksesta jäljentävään? Ilmeisesti päällimmäisin syy on aito usko, että olosuhteiden komplisoituminen on mennyt jo niin pitkälle, ettei teorialla

ja tutkimuksella ole enää muuta mahdollisuutta, kuin kulkea parhaansa mukaan jäljessä moninaisuutta ja monivaihteisuutta kopioimaan pyrkien. Pelätään suuresti asioiden »alikomplisoimista». Luultavasti osa muutoksesta selittyy myös 1950-luvun ja 1960-luvun alun teoreettisten läpimurtojen mahtavuudella. Ne olivat omiaan häikäisemään ja lamaannuttamaan niihin liikaa katsovia jäljessätulijoita, jotka pahimmasta shokista selvittyään mieluummin suuntasivat katseensa muualle, sinne, missä oli tehtävissä edes jonkinlaisia uusia aluevaltauksia. Näytti siltä, että kaikki mahdolliset suuret pelkistykset oli jo kiteytetty eikä urauurtavaa työtä enää ollut tehtävissä muuta kuin teoriaa mutkistamalla todellisuutta yhä monivaihteisemmin jäljitellen.

Teorian kiteyttämisessä ja eleganssin tavoittelussa voidaan tietenkin mennä liian pitkälle tai väärään suuntaan. Esimerkiksi kansainvälisten suhteiden pelkistäminen lähinnä suurvaltojen voimapolitiittiseksi vuorovaikutukseksi on nyky maailmassa kohtuutonta yksinkertaistamista. Nykyajan osuvampaa realismia on tietenkin valtion suhteellistumisen ja hämartyksen tunnustaminen, muidenkin kansainvälisten toimijoiden huomioon otto sekä tuntuvan painon antaminen myös taloudellisille, kulttuurisille ja kommunikaatioon liittyville tekijöille. Jokin selvä organisaatio teoriolla kuitenkin tulee säilyä, mikä ei ehkä ole mahdollista, ellei kansainvälisen politiikan ytimeksi yhä määritellä valtiosuhteita ja sallita tämän näkökulman määrätä muiden tekijöiden jäsennyttä.

Väärään suuntaan menevästä pelkistämisestä tarjoaa esimerkin suurta kohua herättänyt Huntingtonin (1993) teoria, jonka mukaan kansainvälisen järjestelmän rakentuminen suurvaltanapojen ja liittoutumien varaan on korvautumassa maailman suurten sivilisaatiopiirien, eritoten länsimaisen ja islamilaisen sivilisaation, välisellä konfliktilla. Sivilisaatiopiireillä ei näet ole tähän tarvittavia toimijan ominaisuuksia, eikä teesillä ole sikälikään todellisuuspohjaa, että nykyajan kansainväliset konfliktit käydään pikemminkin sivilisaatiopiirien sisällä kuin niiden välillä. Omaan erityiskategoriaansa kylläkin kuuluvat länsimaiset demokratiat, joiden keskinäiset suhteet ovat muodostuneet verraten rauhanomaisiksi. Ilmeisesti seuraava visio antaa teorialle oikeamman suunnan: Kansainvä-

linen järjestelmä on kulkemassa kohti uudentyyppistä aluepohjaista ryhmittymistä perinteisten suurvaltapoolien korvautuessa alueellisten johtovaltojen dominoimilla integraatiopiireillä ja maailmanpolitiikan keskeisten asiakysymysten muotoutuessa yhä suuremmissa määrin yhteisistä ja jaetuista globaalisista ongelmista. Asetelmaa täydentää valtakeskusten välinen konserttipolitiikka.

Liiallisen tai väärään suuntaan menevän pelkistämisen vaarat ovat kuitenkin vähäisiä verrattuna niihin ongelmiin, joita todellisuuden jäljentämisestä seuraa. Jäljentämispyrkimys näet on omiaan johtamaan siihen, ettei tiede, tässä tapauksessa siis valtio-oppi ja kansainvälisen politiikan tutkimus, pysty toteuttamaan nykyistä perustehtävänsä. Se ei pysty auttamaan yhteiskuntaa ja ihmiskuntaa selviämään olosuhteiden jatkuvan mutkistumisen aiheuttamista vaikeuksista, vaan siitä itsestään tulee näiden vaikeuksien ylimääräinen kerros. Sitä paitsi tieteen teoria käy tätä tietä kuljettaessa tieteentekijöille itselleenkin ylivoimaisen mutkikkaaksi ja sekavaksi hallita. Se energia, mikä pitäisi käyttää uuden teorian kehittämiseen, kuluu epätoivoiseen ja turhauttavaan yritykseen selvittää aiempien teorioiden sekavuuksia. Tieteen omassa piirissä tieteen tulokseksi hyväksytään hyvin vastahakoisesti mitään selaista, mitä ei ole perusteellisesti sijoitettu aiemman teorian kenttään. Lisäksi pyrkimys nähdä tutkimuskohde sen omilla ehdoilla keralla kokonaisuudessaan johtaa pakostikin abstraktioihin, jotka eivät enää kerro juuri mitään. Esimerkiksi Rosenau, joka aiemmin 1960- ja 1970-luvuilla kunnostautui nimenomaan ulkopolitiikan määritelmien selkiinnyttäjänä, on siirtyessään turbulenssiteoriansa vaiheeseen muotoillut seuraavan määritelmän: »Ulkopolitiikka ei nykyisin käsitä sen vähempää kuin niiden yksilöllisten ja kollektiivisten prosessien koko alueen, joiden kautta ihmiset pyrkivät antamaan elämälleen toivoa ja merkitystä». Voin alan asiantuntijana varmasti vakuuttaa, että tämä määritelmä ei tarkoita enää mitään.

* * *

Tieteellä on onneksi sellaista omaa sisäistä dialektiikkaa, joka pystyy ajan myötä korjaamaan teoreettisia vinosuuntauksia. Kansainvälisten suhteiden alalla onkin viime vuosina alkanut

näkyä merkkejä pelkistävän teoretisoinnin ja tutkimuksen uudesta suosioista. Yksi näistä merkeistä on kylmän sodan päättymisen virittäjä, monessa suhteessa kaplanilaishenkinen, mutta nykyolojen mukainen tieteellinen debatti muodostumassa olevan maailmanpoliittisen asetelman poolirakenteista. Aivan uuden koheesion koko tieteenalalle voi tulevaisuudessa antaa globaaliongelmista lähtevä maailmanpoliittinen lähestymistapa. Jos sen sijaan jatkuu pyrkimys jäljentää mutkikkaiden keskinäisriippuvuuksien transnationaalaisia suhteita, kansainvälistä turbulenssia ja muuta vastaavaa, tieteenala kulkee kohti tilaa, jossa suurin osa sen resursseista kuluu sen omien sisäisten sekavuuksien setvimiseen.

1950- ja 1960-lukujen teorian kultakautta voidaan pelkistämisen ihannetta ajatellen hyvin pitää esikuvana, vaikka samalla suhtaudutaan kriittisesti tuon ajan behavioralistiseen tutkimussuuntaukseen yleensä. Näin siitä huolimatta, että Kaplanin, Deutschin, Modelskin ja muiden mainittujen teoreetikkojen kyseisissä luomuksissa on omat behavioralistiset piirteensä. Joka tapauksessa oppialan myöhempi tietoteoreettinen ja metodologinen keskustelu on varmistanut sen, että paluu pelkistävän teorian uuteen valtakauten voi tapahtua palaamatta samalla valtio-opille ja kansainvälisen politiikan tutkimukselle epäsovivaan luonnontieteiden kaavamaiseen jäljittelyyn.

Valtio-opin ja kansainvälisen politiikan pelkistävissä tutkimuksissa pääasiallisena strategiana on sellaisten mallien konstruointi, jotka heijastavat tutkittavan todellisuuden perusrakenteita, usein tietyn poliittisen ongelman rakennetta. Ongelmat ovat luonnostaan sellaisia komplekseja, että ilman eksplisiittistä tai implisiittistä, mieluummin eksplisiittistä, mallia niiden analyysiä on vaikea hallita ja se hajoaa tutkijan käsiin epämääräiseksi sinne tänne turpoavaksi ajatusten ja havaintojen massaksi. Ongelmien luontaisesta kompleksisuudesta johtuu, että alan mallit eivät useinkaan muodostu muuttujista ja muuttujien suhteista vaan koostuvat tekijöiden rykelmistä ja niiden suhteista.

Alan mallit ymmärretään yleensä liian herkästi jonkinlaisiksi teorian esiasteiksi, teoriaa alemmantasoisiksi luomuksiksi, joista päästään kohti teoriaa, kun lisätään määritelmiä, hypoteeseja, sisältöä ynnä muuta sellaista. Valmis

malli voi kuitenkin olla myös teorian pelkistys, joka on saatu karsimalla esiin pelkkä kohteen perusrakenne. Tällainen malli on siis tavallaan itsessään »valmis» teoria olennaisimmasta, todellinen teorioiden teoria.

* * *

Valtio-opilla ja kansainvälisen politiikan tieteellä on paljolti yhteiset historialliset juuret, ja ne ovat myös akateemisina oppiaineina kehittyneet luontaisessa yhteydessä kansainvälisen politiikan muodostaessa pitkälti ikään kuin oman osastonsa politiikan tutkimuksen kokonaisuudessa, siis tavallaan valtio-opissa. Viime vuosikymmenten kuluessa on kuitenkin ilmennyt kansainvälisen politiikan yhä selvempää eriytymistä omaksi oppialakseen. Eriytymisen tärkeimpänä perusteena voidaan pitää valtion sisäisen ja kansainvälisen järjestelmän peruseroa, eroa järjestyneemmän ja anarkisemman järjestelmän, yhteiskuntasopimuksen ja sen puuttumisen välillä. Eriytymispyrkimykset ovat ehkä kuitenkin käytännössä enemmän perustuneet tiettyihin intresseihin, kuten haluun perustaa omia tieteellisiä organisaatioita ja julkaisuja, tarpeeseen perustella uusia virkoja, ylimalkaan haluun itsenäistyä. Yhtenäisyyden pääpuolustuksena on perinteisesti ollut teesi, jonka mukaan politiikka on pohjimmiltaan samantyyppistä kamppailua tai yhteistoimintaa kaikkialla, yhtä hyvin kansainvälisissä, valtiollisissa kuin muissakin puitteissa. Nykyisin yhtenäisyyden tarvetta korostaa valtioiden lisääntyvä kytkeytyminen ja suoranainen sulautuminen toisiinsa ja yleensä kansainväliseen ympäristöönsä, toisin sanoen suuri osa kaikesta siitä, mitä tarkoitamme, kun puhumme kansainvälisen ja valtiollisen elämän monimutkaistumisesta. Kansainvälinen alueellinen integraatio on yksi alue, jolla jako valtiollisen ja kansainvälisen välillä toimii päivä päivältä yhä huonommin (Hakovirta 1996).

Valtio-opin ja kansainvälisen politiikan tutkimuskohteiden tavaton kompleksisuus ja tästä johtuva teorian yksinkertaistamisen tarve olisi aina otettava huomioon arvioitaessa oppialan kehitystasoa. Tämä jää tekemättä, kun verrataan nykyajan vertailevaa valtio-oppia esimerkiksi 1700-luvulla keräilyvaihetta eläneeseen kasvitieteeseen (Vanhanen 1995, Blondelliin viitaten). Toiseen suuntaan kärjistäen voitaisiin väit-

tää valtio-opin ja kansainvälisen politiikan tutkimuksen saavuttaneen jo 1950-luvulla sellaisen korkean tason, jota tutkimuskohteen kompleksisuuden vuoksi ei enää voida olennaisesti kohottaa. Jean-Jacques Rousseau, joka lopulta alistui kansainvälisen elämän mutkikkouden edessä keräili joutoaikoinaan huvia vuoksi kasveja ja totesi aikalaisestaan Carl von Linnéstä: »hän pääsi aika lähelle totuutta».

Heittäessään tuleen *Yhteiskuntasopimuksen* ohella syntyneitä valtion ulkosuhteita ja kansainvälisiä kysymyksiä koskeneita käsikirjoituksiaan Rousseau dramaattisella tavallaan demonstroi niitä ylen suuria vaikeuksia, joita kansainvälisen elämän mutkikkuus ja vähäinen järjestys sitä tutkivalle tieteelle aiheuttavat. 1700-luvun valtiollisen ja kansainvälisen järjestelmän vertaaminen nykyiseen herättää kysymyksen: Jos Rousseau eläisi meidän aikanamme, jättäisikö hän suuressa viisautessaan poliittisten järjestelmien tutkimisen tyystin muille ja keskittyisi kokonaan kasvatusfilosofiaan, musiikkiin ja kasvien keräilyyn?

Se, minkä Rousseau jätti polttamatta, nimittäin *Yhteiskuntasopimus*, käy yhä kaikessa filosofisuudessaankin esimerkiksi siitä, kuinka valtio-opin teorian tehtävä on olojen mutkistumisen kasvavassa paineessa ymmärrettävä. *Teorian tarkoitus ei ole jäljentää – vaan ohjata ja valaista.*

LÄHTEET

Andriole, Stephen J., Jonathan Wilkenfeld and Gerald W. Hople (1975): *The Sources and Processes of*

- Foreign Policy Behaviour: A Panoramic Conceptualization.* Paper presented for the International Studies Association, Annual Meeting, Washington.
- Ashby, W. Ross (1952): *Design for a Brain.* Chapman & Hall Ltd, London.
- Deusch, Karl W. (1963): *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control.* Free Press, New York.
- Easton, David (1965a): *A Framework for Political Analysis.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Easton, David (1965b): *A System Analysis of Political Life.* John Wiley and Sons, New York.
- Hakovirta, Harto (1996): Kahdeksan kevyttä erää valtio-opin ja kansainvälisen politiikan suhteesta: Eriyttäjä vastaan yhtenäisyyden puolustaja. Teoksessa Matti Wiberg (toim.), *Politiikan moninaisuus: Juhlakirja Heikki Paloheimolle hänen 50-vuotispäivänään 7.3.1996.* Turun yliopiston julkaisuja C, 118, Turku. s. 53–65.
- Huntington, Samuel P. (1993): The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs* 72:3, s. 22–49.
- Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye, Jr. (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition.* Little, Brown, Boston.
- Modelski, George (1962): *A Theory of Foreign Policy.* Pall Mall Press, London.
- Rosenau, James N. (1970): *The Adaptation of National Societies: A Theory of Political System Behaviour and Transformation.* The McCaleb-Seiler Publishing Company, New York.
- Rosenau, James N. (1971): Pre-Theories and Theories of Foreign Policy. Teoksessa James N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy.* The Free Press, New York. s. 95–149.
- Rosenau, James N. (1990): *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.* Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Schelling, Thomas (1963): *The Strategy of Conflict.* Oxford University Press, New York.
- Vanhanen, Tatu (1995): Vertaileva politiikan tutkimus: näköaloja ja lähestymistapoja. *Politiikka* 37:2, s. 142–150.